

Pregledni znanstveni članek Review scientific paper (1.02)
Besedilo prejeto Received: 21. 12. 2021; Sprejeto Accepted: 24. 1. 2022
UDK UDC: 1Heidegger M.:26-674
DOI: 10.34291/Edinost/77/01/Kocijancic
© 2022 Kocijancič CC BY 4.0

Matic Kocijancič

Heideggerjevi Črni zvezki: »samoanihilacija« filozofove dediščine?

*Heidegger's Black Notebooks: The »Self-Annihilation«
of the Philosopher's Legacy?*

Izvleček: Črni zvezki [*Schwarze Hefte*] so osebne beležnice, ki jih je Heidegger pisal od začetka tridesetih do konca vojne. Prvi zvezek je izgubljen, prepisi naslednjih štirinajstih – ki so nastajali v desetletnem obdobju 1931–1941 – pa so leta 2014 izšli v treh zaporednih knjigah filozofovih *Gesamtausgabe* (v zadnjih letih so izšle še druge beležnice, vse do leta 1970). Njihova objava je povzročila novi val javnih polemik o njegovem nacizmu in antisemitizmu. Članek ovrednoti Heideggerjev večstopenjski in večplastni odnos do judovstva in nacional-socializma ter najvidnejše sodobne interpretacije tega odnosa – še zlasti in luči *Črnih zvezkov* – med katerimi po globini in lucidnosti izstopata branji urednika nemške izdaje *Črnih zvezkov* Petra Trawnyja in španskega filozofa Jesúsa Adriána Escudera. Številne zgodnje odzive na prvo objavo teh beležnic je zaznamovala bojevita ogorčenost, ki ni bila podkrepljena z resnim študijem in razumevanjem obravnavanega materiala. Članek preučuje vzroke, zakaj je ta prvotni – senzacionalistični – odziv spodbudil ravno obratni učinek od predvidenega: namesto krhanja Heideggerjevega utrjenega mesta v zahodnem filozofskem kanonu so kontroverze iz leta 2014 sprožile svojevrstno renesanso zanimanja za njegovo življenje in delo.

Ključne besede: Martin Heidegger, *Črni zvezki*, nacizem, antisemitizem, Peter Trawny, Jesús Adrián Escudero

Abstract: The Black Notebooks [*Schwarze Hefte*] are personal notebooks that Heidegger wrote from the beginning of the 1930s to the end of the war. The first notebook has been lost, but transcripts of the next fourteen, which originated in the decade 1931–1941, were published in 2014 in three consecutive volumes of the philosopher's *Gesamtausgabe* (more recently, further notebooks up to 1970 have been published). Their publication triggered a new wave of public polemics about his Nazism and anti-Semitism. This paper evaluates Heidegger's multistage and multilayered relationship to Judaism and National Socialism, and the most prominent modern interpretations of that relationship, especially in light of the Black Notebooks. Among such readings, some of the most profound and lucid are those of the editor of the German edition of the Notebooks, Peter Trawny, and the Spanish philosopher Jesús Adrián Escudero. Many early reactions to the first publication of the notebooks were characterized by a combative outrage that was not supported by serious study and understanding of the material in question. This paper studies the reasons why that initial, sensationalist reaction stimulated precisely the opposite effect from what might be expected: Instead of jeopardizing Heidegger's well-established place in the Western philosophical canon, the controversies of 2014 triggered a kind of renaissance of interest in his life and work.

Keywords: *Martin Heidegger*, Black Notebooks, *Nazism*, *anti-Semitism*, *Peter Trawny*, *Jesús Adrián Escudero*

Martin Heidegger je svoje branje Sofoklove *Antigone* razgrnil v dveh znamenitih sklopih predavanj na Univerzi v Freiburgu;¹ prvi sklop, ki ga je študentom predstavil leta 1935, je osemnajst let pozneje s popravki in dopolnitvami objavil v knjigi *Uvod v metafiziko* [*Einführung in die Metaphysik*]; drugega, ki ga je naslovil *Hölderlinova himna »Ister«* [*Hölderlins Hymne »Der Ister«*], je lahko leta 1942, sredi vojne vihre, podal le v okrnjeni različici,² v natisnjeni celoti pa je svetovni javnosti postal dostopen šele leta 1984 v 53. zvezku Heideggerjevih *Zbranih del*.

Uvod v metafiziko je eno najznamenitejših in najprodornejših Heideggerjevih del³ pa tudi eno njegovih najspornejših: vsaj pred razkritjem zloglasnih *Črni zvezkov*⁴ je – predvsem zaradi fraze »notranja resnica in veličina [...] nacionalsocializma«,⁵ ki se pojavi v sklepnem delu

-
- 1 Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.
  - 2 Po pričevanju Walterja Biemla (urednika 53. zvezka Heideggerjevih *Zbranih del*), ki je bil med slušatelji teh predavanj, je v živo umanjkal zadnji, tretji del besedila. Drugega, ki je za našo témo najpomembnejši, je Heidegger podal v celoti. Biemel svoje pričevanje podkrepi z opažanjem, da se v Heideggerjevi zapuščini prvi in drugi del od tretjega razlikujeta po tem, da vsebujeta uvodne (predavateljske) očrte poglavij (Heidegger 1993, 208).
  - 3 Za kvaliteten in izčrpen sodobni pregled ključnih ravni tega dela gl. Polt in Fried 2001. Tine Hribar je v uredniški spremni besedi k slovenskemu prevodu *Uvoda v metafiziko* zapisal, da to delo spada med »najvidnejša Heideggerjeva dela«; kot posebno odliko je izpostavil njegov »gramatikalni vidik« – tematizacijo »gramatikalne vloge besede 'bit' in njenih izvedenk« – ob čemer »zaradi skupnega indoevropskega izvora in zasnove gramatike v grškem in latinskem svetu vrsta Heideggerjevih raziskovalnih odkritij velja tudi za slovenščino«. Zaradi te razsežnosti *Uvoda* – pa tudi zato, ker se Heidegger v njem »ob razmerju med resnico in videzom ukvarja z umetnostjo, s Sofoklovimi tragedijami itn.« – je po Hribarju to delo zanimivo tudi za bralce onkraj strogega filozofskega interesa, pri čemer posebej izpostavi literarne teoretike (Hribar 1995, 213).
  - 4 *Črni zvezki* [*Schwarze Hefte*] so osebne beležnice, ki jih je Heidegger pisal od začetka tridesetih do konca vojne. Prvi zvezek je izgubljen, prepisi naslednjih štirinajstih – ki so nastajali v desetletnem obdobju 1931–1941 – pa so leta 2014 izšli v treh zaporednih knjigah iz *Gesamtausgabe* (naslednje leto so bile v tej zbirki objavljene beležnice iz obdobja 1942–1948, leta 2018 pa še preostale iz obdobja 1948/1949–1951). Njihova objava je povzročila novi val javnih polemik o Heideggerjevem nacizmu in antisemitizmu. Slovenskega prevoda *Črni zvezkov* še nimamo – razen fragmentov iz obdobja 1942–1948 v zelo kratkem (a kljub temu kakovostnem in informativnem) izboru vodilnega slovenskega prevajalca Heideggerjevih del, Aleša Košarja (Heidegger 2015b) – sta pa o njih ažurno in poglobljeno pisala filozofa Dean Komel in Aljoša Kravanja (Komel 2014; Kravanja 2014; Komel 2018).
  - 5 »Kar pa se danes konec koncev povsod ponuja kot filozofija nacionalsocializma, a z notranjo resnico in veličino tega gibanja (namreč s srečanjem planetarno določene tehnike in novoveškega človeka) sploh nič nima, ribari prav v kalnih vodah 'vrednot' in 'celovitosti'.« [Pri slovenskem prevodu je tu sicer prišlo do zamenjave: »notranja resnica in veličina« sta postali »notranja veličina in resnica.«] (Heidegger 1995, 199; 1983, 208) Heidegger je konec šestdesetih v osebni korespondenci to mesto branil kot pretanjeno kritiko nacizma, ki naj bi jo podal tako spretno, da so jo »razumni poslušalci« doumeli v polnosti, medtem kot so bili »strankarski ovaduhi« – ki »jim je bilo treba tu in tam vreči

knjige – predstavljalo eno izmed tistih mest v Heideggerjevem opusu, ki njegovo filozofijo najbolj eksplicitno povezujejo z nacizmom.

O tem, da je bil Heidegger nacist, seveda ni nobenega dvoma: v letih 1933 in 1934 je deloval kot aktiven član nacistične stranke, na krilih političnega angažmaja je postal tudi rektor Univerze v Freiburgu, kjer je bil mdr. vpleten v onemogočanje kolegov in študentov z judovskim poreklom (Rubenstein 1989, 185–187; Farías 1987); član NSDAP je ostal vse do konca vojne; četudi v njegovi zapuščini najdemo nekaj mest, kjer svoje delovanje v zgodnjih tridesetih, predvsem v povezavi z rektorskim delom, razglasi za napako oziroma blodnjo [*Irrtum*] – med drugim precej mimogrede in ambivalentno tudi v *Črnih zvezkih*⁶ – težko govorimo o kakršnem koli temeljitem javnem soočenju s tem bremenom; prav tako ni nikoli javno obžaloval – oziroma sploh ni zares tematiziral – holokavsta in drugih nacističnih množičnih zločinov;⁷ v njegovih osebnih beležnicah iz ključnih let

---

kakšno drobtino, da se je ohranila svoboda poučevanja in govora» [Man mußte diesen Leuten hier und da einen Brocken zuwerfen, um sich die Freiheit der Lehre und Rede zu bewahren.] – prav tako zadovoljni (Heidegger 1995, 233).

- 6 »Samolastna zabloda [*der eigentliche Irrtum*] 'Rektorata 1933' ni bila v toliko, da nisem, kakor drugi, pametnejši, spoznal 'Hitlerja' v njegovem 'bistvu' in z njimi – kasneje – grmeč stal ob strani, v področju brez-voljnosti, – tj. v istem področju z voljnimi [*Wollenden*] – ampak da sem menil, da je zdaj čas, da postanemo začetno – zgodovinski – ne s Hitlerjem, ampak s prebujenjem ljudstva za njegovo zahodno usodje. [...] Zabloda je bila zgolj prehitevanje [tega] 'časa'. Še ne jasno videnje, da je ta 'dolg' – da se spremembe ne da ustvariti, [da] se je sploh narediti z 'učinkovanjem' in na 'mah'. / Zabloda ni bila v tem, da je bilo *mišljenje* v svojim možnostih *precenjeno*, ampak [da je bilo] *podcenjeno* v svojem bistvu – še ne dovolj vprašujoče in sčakujoče [*wartend*]. Izostajanje – zgoljšnje [*bloße*], in stoji ob strani ter vztrajanje v dozdajšnjem, bi bilo že takrat nemogoče. In tako – je bilo treba – to izkusiti; in povsod je treba prestajati njeno 'posledico'. [...] / Ti, ki zdaj stoji skupaj, ki se ničesar niso naučili; dejansko se zdi tako, da se pri nas sicer v 12. letih ni nič zgodilo – navezava spodletelih pri stanju leta 1932 in strinjanje tujine *s tem!* Poznajo le to ali pa grozote nacionalsocializma. | Toda ta 'ali – ali', *Entweder – Oder*, je samolastna zabloda.« (Heidegger 2015b, 287–288) »Prav zato 'se' ne bo tako hitro dojelo, kaj je bilo to samolastno določujoče v mojem koraku leta 1933, ki je prav tako postal *zabloda*, *Irrtum*; ne v ravnokar povedanem, temveč glede možnosti, v nacionalnem socializmu in glede trenutka in lasténja [*Eignung*: daru] mislečega do ravnanja po meri *vladanja* v ustanovi javnega poučevanja – [to je] bistvo *imperialističnega materializma*.« (290)
- 7 Za dober uvod v vprašanje Heideggerjevega povojnega molka glede nacizma in holokavsta, ki upošteva tudi antisemitizem *Črnih zvezkov*, gl. Trawny 2015, 99–110. Heideggerjev molk je sicer ena od velikih fascinacij raziskovalcev Heideggerjevega življenja in dela, ki ima svojo najznamenitejšo literarno navezavo v pesmi Paula Celana *Todtnauberg* (*v to knjigo / zapisana vrstica o / nekem upanju, danes, / na nekega misleca / prihajajočo / besedo / v srcu*; Celan 2020, 473); napisal jo je po svojem srečanju s Heideggerjem leta 1967, ki naj bi Celana močno pretreslo prav zaradi tega, kar je ostalo neizrečeno (Felstiner 2017, 403–407). Pred »afero« s konca osemdesetih je glavnina filozofske javnosti Heideggerjev molk razumela ravno kot nekakšno »prihajajočo besedo« brez prihoda – kot nezmožnost, zakrknjenost, morda celo porazenost v notranjem boju; nekaj, kar bi po vseh merilih moralo priti na plan, pa ni, zaradi takšnega ali drugačnega karakternega primanjkljaja. Adam Knowles, ki Heideggerjevo politiko imenuje »politika tišine«, v tem molku ne vidi arbitrarne osebnostne hibe, temveč integralni aspekt njegove politične drže, ki izvira iz temeljnih postavk Heideggerjevega filozofskega projekta (Knowles 2019, 17–18.57). Podobno poanto, v bolj

nacističnega genocida nad evropsko judovsko populacijo pa so številne protijudovske izjave.⁸

Obenem tudi ni nobenega dvoma, da je natančno opredeljevanje in vrednotenje Heideggerjevega nacizma v kontekstu njegove širše življenjske poti sila zapleteno: njegovo zgodnje navdušenje nad nacizmom se je oplajalo s fantazmatsko idealizacijo tega gibanja, v katero je Heidegger naivno (in vsekakor tudi častihlepno, iz očitnih vzgibov »volje do moči«) projiciral svoja filozofska stremljenja, ki so precej na silo iskala skupni jezik z ideali nacističnih ideologov (Trawny 2015b, 64). Razumljivo je torej, da se je Heideggerjeva začetna euforia prevesila v razočaranje že zelo zgodaj: leta 1934 je predčasno prekinil svoje rektorsko delo – Rüdiger Safranski to prekinitve povezuje s Heideggerjevo nejevoljo glede prevelike tolerance oblasti do katoliškega vpliva v Freiburgu (Safranski 2010, 303) – ta odstop pa je sprožil tudi njegovo pospešeno in nepreklicno »slovo od političnega udejstvovanja« (308).

Tudi vprašanje Heideggerjevega antisemitizma ni enoznačna téma, ob kateri bi prevladoval širok konsenz. Del filozofske javnosti še vedno deli zadržano stališče, kakršnega je Rüdiger Safranski podal dvajset let pred objavo *Črnih zvezkov*:

Heidegger – antisemit?

To ni bil v smislu ideološke obsedenosti nacionalsocialistov. Kajti vidimo lahko, da antisemitske, rasistične pripombe ne nastopajo niti v njegovih predavanjih in filozofskih spisih niti v političnih govorih in pamfletih. (283–284)

Po oceni španskega filozofa Jesúa Adriána Escudera so dokazi in protidokazi za Heideggerjev antisemitizem tudi po razkritjih *Črnih zvezkov* preveč uravnoteženi, da bi omogočali jasno sodbo (Escudero 2015, 40).

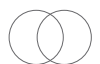
osredotočeni navezavi na antisemitizem, najdemo v Lang 1996. Ob tem je zanimivo – kot opozori Knowles – da je vprašanje tišine/molka tudi eno temeljnih vprašanj Heideggerjeve filozofije jezika, ki jo je razvijal v času nacizma (Knowles 2019, 25). Glede dvosmernega vprašanja Heideggerjevega molka in molka/tišine pri Heideggerju gl. tudi razpravo *Heidegger and Silence* v Bindeman 2017, 103–112.

8 Za obširno predstavitev in analizo antisemitizma v *Črnih zvezkih* gl. Mitchell in Trawny 2017.

V *Črnih zvezkih* (in v drugih »bremenilnih« spisih) ne najdemo gostilniških rasističnih izpadov, naslajanja nad holokavstom ipd. Heidegger namreč vehementno proži svoje kritične puščice v »svetovno judovstvo« kot – tako nas vsaj prepričuje – »metafizično«, ne »rasno« tarčo.⁹ Na več mestih dalje problematizira »rasno mišljenje« [*Rassedenken*], ki ga vidi kot ključno moderno podlago pri vzponu *Machenschaft* (Heidegger 2014, 48), četudi to kritiko nazadnje usmeri prav proti Judom (56). Pri tematizaciji njegovega odnosa do judovstva pa ne nazadnje tudi ne moremo mimo intenzivnega in večplastnega intimnega razmerja z judovsko filozofinjo Hannah Arendt,¹⁰ njegovega prizadevnega mentorstva nekaterim judovskim študentom¹¹ ter kompleksnega odnosa z judovskim pesnikom Paulom Celanom.¹² Seveda je ključen kontekst. Mislec, ki je v času največjega preganjanja in pobijanja Judov v zgodovini – Heidegger je brez dvoma vseskozi vedel za njegove okvirne razsežnosti – sredi nacistične Nemčije napadalno pisal o judovstvu, je vsekakor ubesedoval nekaj drugega kot mislec, ki bi kaj podobnega izrekal v Ljubljani sredi osemdesetih.¹³

-
- 9 »Vprašanje vloge svetovnega judovstva ni rasno, temveč metafizično vprašanje.« [*Die Frage nach der Rolle des Weltjudentums ist keine rassische, sondern die metaphysische Frage*] (Heidegger 2014, 243) Italijanska filozofinja Donatella Di Cesare ravno v tej izjavi – in kompleksnem fragmentu *Črnih zvezkov*, ki jo obdaja – vidi najbolj eklatanten dokaz za ujemanje Heideggerjevega filozofskega antisemitizma in izhodišč nacističnega antisemitskega projekta (2014, 12–13).
- 10 O njunem enigmatičnem razmerju in medsebojnem intelektualnem vplivu je bilo napisanih mnogo izvrstnih študij. Za eno najnovejših, ki že upošteva in tematizira *Črne zvezke*, gl. Grunenberg 2017.
- 11 Ta poudarek najdemo pri Safranskem, ki izpostavi Heideggerjevo zavzemanje za Wernerja Brocka, asistenta judovskega rodu, ki mu je Heidegger »izposloval raziskovalno štipendijo v Cambridgeu«, ter Heideggerjevo prepoved izobešanja antisemitskih plakatov na univerzi, s katero »je že nekaj dni po nastopu svoje rektorske funkcije tvegala konflikt z nacionalsocialističnimi študenti« (Safranski 2010, 284).
- 12 Vid Snój je Heideggerja označil za »najslavnejše ime« med filozofskimi »privrženci [...] Celanovega pesništva« v času pesnikovega življenja (2018, 124). O odnosu med Celanom in Heideggerjem gl. Felstiner 2017, 403–407; gl. tudi Lyon 2006.
- 13 V Sloveniji bi težko našli vidnega sodobnega filozofa, pri katerem je kritika judovstva bolj prisotna in ostrejša kot pri Tinetu Hribarju; v tem pogledu mu je še najbližje Slavoj Žižek, ki sicer svoje tematizacije judovstva predstavlja kot radikalno kritiko antisemitizma, vendar ne povsem prepričljivo: Adam Kirsch, ameriški literarni kritik judovskega rodu, je v njegovem pisanju prepoznal tipičen primer sodobnega levičarskega antisemitizma, ki naj bi imel svoje korenine v Marxovem spisu *O judovskem vprašanju* (Kirsch 2009). O antisemitskih potezah Žižkovega »anti antisemitizma« je pisal tudi britanski filozof John Gray (2012). V nasprotju s Heideggerjem gre pri Hribarju seveda za kritiko judovstva, kjer nimamo nikakršnega zgodovinskega, biografskega ali besedilnega razloga, da bi v njej iskali zlovesče politične namere. Pa vendar se tu že – ob številnih paralelah med Hribarjevimi in Heideggerjevimi »resentimentom«, če si izposodim Komelovo (2014, 313) in Trawnyjevo (2015b, 56.86.90) oznako za Heideggerjev črnovezkovni gnev – nakazuje eden temeljnih problemov Hribarjeve etičke konstelacije (ki v kontekstu mišljenja *Antigone* pri Hribarju trči ob vprašanje »metafizičnih« pravzrokov slovenskega povojnega masakra): to je problem Hribarjevega razumevanja totalitarizmov 20. stoletja kot logične posledice evropske metafizične dediščine, v katerih je judovsko izročilo (poleg platonizma in krščanstva) po njegovi sodbi igralo (in še igra) ključno negativno vlogo, kar implicitno seveda pomeni – tega Hribar ne izreče tako neposredno kot v primeru krščanstva

Prav tako pa moramo imeti pri analizi antisemitizma *Črnih zvezkov* vselej v zavesti tudi to, kar je kot izhodiščni problem v svoji razpravi ob njihovem razkritju izpostavil Dean Komel, namreč da v teh zapisih »izstopa predpona 'anti-', ki smiselno karakterizira ne le to, kar je v *Črnih zvezkih* moč prepoznavati za Heideggrov antisemitizem, pač pa tudi antiamerikanizem, antiboljševizem, antinacionalsocializem, antikršćanstvo, antidemokraciĹnost, antiimperalizem, antifilozofijo, antikulturo, antiznanost itn.« (2014, 313).¹⁴ Prav v odloĹnem napadu na demokracijo Trawny prepozna kljuĹno povezavo Heideggerjevih fragmentiranih beleŹnic z njegovim ŹirŹim opusom (2015a, 91), obenem pa opozarja – skupaj s Źtevilnimi drugimi raziskovalci¹⁵ – da je antijudovstvo *Črnih zvezkov* tesno prepleteno z njihovim antikršćanstvom in antiplatonizmom (76).

---

in komunistiĹnih zloĹinov na slovenskih tleh – da judovsko izroĹilo predstavlja eno izmed temeljnih praspodbud za tiste zgodovinske tokove, ki so pripeljali do holokavsta in drugih totalitarnih grozodejstev. V tem pogledu sta s Heideggerjem precej usklajena (glede Heideggerjevih tematizacij judovske »samoanihilacije« gl. Trawny 2015a, 69–78) in dejansko bi Źtevilne Heideggerjeve izjave iz *Črnih zvezkov* in drugih zapisov, ki tematizirajo razmerje med modernimi totalitarizmi in judovsko-krŹćansko religioznostjo, brez veĹjih teŹav prevedli v Hribarjevo filozofsko-politiĹno konstelacijo (Heidegger 2015a, 438); tudi Heidegger na zarotniŹki naĹin »razkriva« simbiozo med krŹćanskimi in protikršćanskimi tokovi (2014, 138), ob Ĺemer spregovori Źe o »prihajajoĹem velikem faŹizmu«, domnevem skupnem projektu krŹćanskih cerkva in antifaŹistiĹnih sil (2015a, 43, 249). Źe v *Prispevkih k filozofiji* [*Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*], ki so nastali med letoma 1936–1938, Heidegger ponudi razumevanje ujemanja med komunizmom in krŹćanstvom (ter judovstvom), precej podobno tistemu, ki ga najdemo v Hribarjevih spisih s konca osemdesetih (1989, 54). KljuĹna razlika je seveda v vrednotenju demokracije, za Hribarja temeljne pozitivne vrednote, za Heideggerja prvovrstne odvratnosti. V tem pogledu je – glede na Hribarjeve poglede – diametralno nasproten tudi Heideggerjev oĹetek krŹćanstvu v njegovem razmerju do demokracije; krŹćanstvo naj bi bilo v svojih političnih razseŹnostih problematiĹno (med drugim) prav zaradi svoje oĹitne povezanosti z njenim utrjevanjem (2015a, 459–460).

- 14 Podobno kontekstualizacijo, v navezavi na citat Hadriena France-Lanorda, izpostavi tudi Kravanja (»[v *Zvezkih*] najdemo kritiko judaizma, krŹćanstva, nihilizma, toda tudi amerikanizma, angleŹkega imperializma, bolŹŹevizma in celo nacizma – vsi ti 'izmi' so na razliĹnih mestih vkljuĹeni v isto kritiko *Machenschaft*«), ki jo ustrezno poveŹe s ŹirŹim problemom »izenaĹevanja političnih nasprotij« v Heideggerjevem opusu (Kravanja 2014, 56). Komel po naŹtevanju pojmov, ki padejo pod okrilje Heideggerjevega vsesploŹnega »J'accuse!«, dodaja zanimivo opazko: »Zdi se, da ta *anti-* spremlja doloĹen resentment, ki se mu Heidegger oĹitno ni mogel, ni znal ali celo ni hotel izogniti. Kolikor mi je znano, v *Črnih zvezkih*, pa tudi v kakih drugih spisih, ne nastopa antinemŹtvo [...], na podlagi Ĺesar bi lahko skleпали, da je poreklo tega resentimenta pri Heideggerju morda treba iskati v latentni tesnobi, da bi mu *ukradli domovino*.« (2014, 313–314) Tu se – glede na preŹjŹno opombo – nezogibno zastavlja paralelno vpraŹanje glede Hribarjevega *resentimenta*, ki ga zaznamuje sorodno »izenaĹevanje nasprotij« ob njegovih filozofski *obrambi domovine*: od kod, v morju nepopustljivega zoperstavljanja temeljnim duhovnim in ideoloŹkim identitetam, ki ga obkroŹajo, Hribar Ĺrpa svojo brezpogojno gotovost, da je »slovenstvo« nekaj resniĹnega – ali celo dobrega? Nekaj, kar je treba *braniti*?
- 15 Gl. zbornik *Heidegger's Black Notebooks and the Future of Theology* (Björk in Svenungsson 2017), zlasti 2. poglavje, *Religion in the Black Notebooks* (23–48), v katerem Judith Wolfe ugotavlja, da je krŹćanstvo stalna tĹma *Črnih zvezkov*; Ĺesar za judovstvo po njeni oceni ne moremo trditi, ter da so Heideggerjeve »antikršćanske polemike neprimerljivo bolj izrazite in izdelane kot njegov (obsojanja vreden, a v veliki meri konvencionalen) antisemitizem« (25). Tudi Trawny opozarja, da v protijudovski govorici *Črnih zvezkov*, ki se v svojih posebnostih danaŹnjemu bralcu morda zdi obskurna ali celo edinstvena, v veliki meri odzvanjajo Źiroko razŹirjeni zarotniŹki stereotipi predvojnega

Stvar postane še bolj zapletena, ko poskušamo Heideggerjev nacizem misliti v razmerju do temeljnih del njegovega filozofskega opusa, ki ga lahko brez večjih pomislekov označimo za najvplivnejši filozofski projekt 20. stoletja. Je Heideggerjeva filozofija s konca dvajsetih in začetka tridesetih prispevala kakršenkoli relevanten delež k zgodnji izgradnji, privlačnosti in ukoreninjenju nacistične ideologije (Gay 2001, 81–84)? Je bil vpliv morda predvsem obraten – je Heideggerjeva misel nepovratno »kontaminirana« z nacizmom (Rockmore 1992)? Ali pa gre pri nosilnih stebrih Heideggerjeve filozofije za snov, v kateri lahko le na silo iščemo povezave z najtemnejšimi platmi nacionalsocializma (Escudero 2015, 40)?

Ta vprašanja ostajajo odprta in za sodobno filozofijo tudi izjemno intrigantna; poplava filozofskih (pa tudi teoloških in političnozgodovinskih) publikacij o Heideggerju v zadnjih letih dokazuje, da je razkritje *Črnih zvezkov*, ob katerem so številni zgodnji odzivi – podobno kot konec osemdesetih reakcije na odmevno delo Victorja Faríasa o Heideggerjevem nacizmu – anticipirali nekakšno »politično korektno« tabuizacijo nadaljnjega filozofskega ukvarjanja s Heideggerjem, doseglo ravno nasproten učinek (kakor koli ga že vrednotimo): edinstveno renesanso heideggerjanskih študij.

Problem te renesanse je v tem, kot je pred kratkim opozoril Trawny (2020, 11), da sta se v njej utrdili dve osrednji, v veliki meri nedialoški in pretirano poenostavljajoči poziciji: prvo zavzemajo konservativni apologeti, ki poskušajo braniti filozofsko dediščino Heideggerja, pri katerem naj bi bila nacistična epizoda le obžalovanja vreden biografski madež, ki ne prodira v njegovo misel, vsaj ne v njene najznamenitejše in najdragocenejše vrhunce; druga pozicija izvira iz nastavkov Faríasa (in pozneje Emmanuela Faya, Huga Otta in Bernda Martina) in poskuša celoten Heideggerjev opus brati skozi prizmo njegovega nacizma ter ga s tem v jedru zreducirati na politično vprašanje, pogosto pa tudi strpati v kategorijo »nevarne« misli, ki bi jo bilo treba postopoma umakniti iz ospredja sodobnega filozofskega interesa v arhiv zablod preteklosti.

---

miljéja, ki jih je oblikovala množična distribucija *Protokolov sionskih modrecev*, po Trawnyjevi analizi ključne (neizrečene) reference Heideggerjeve retorike o judovstvu, četudi ni neposrednih dokazov o Heideggerjevem branju tega antisemitskega pamfleta (Trawny 2015b, 36–37.45–57.111.120–122).

Kot sem orisal v članku, lahko govorimo – in moramo govoriti – tudi o tretji poziciji: poziciji zmernejšega, bolj odprtega branja, ki ne poskuša bežati pred kompleksnostjo in bogastvom Heideggerjeve filozofije, vendar njegovo nacistično epizodo in beležke o (in proti) judovstvu vseeno razume in misli kot eno izmed njenih pomembnih problematičnih razsežnosti, ki – tudi z novimi razkritji *Črnih zvezkov* – zastavlja intrigantna in relevantna filozofska vprašanja, ne le političnih, etičnih in biografskih. To pozicijo, kot ugotavlja Trawny, ostro napadata oba skrajna tabora v diskusiji kot zablodo nasprotnega tabora. Pri tem je zanimiva njegova ugotovitev, da je v prvih letih debate o vprašanju protijudovstva *Črnih zvezkov* pravzaprav umanjkal kakršen koli viden judovski glas. Še več, tudi v širši tradiciji recepcije Heideggerja, v kateri sicer ne manjka judovskih glasov (od Bubra, Straussa, Löwitha, Adorna in Hannah Arendt do Levinasa in Derridaja), ni vidnejše perspektive, ki bi se eksplicitno nanašala na judovsko misel (za manj odmevno, a vseeno pomembno izjemo gl. Zarader, 1990).

To se je spremenilo s fascinantno študijo Michaela Chighela *Kabale: Das Geheimnis des Hebräischen Humanismus im Lichte von Heideggers Denken (Intriga: Hebrejski humanizem v luči Heideggerjevega mišljenja)*, ki jo je v nemščino iz angleškega (še neobjavljenega) izvirnika prevedel prav Trawny. Chighel je ortodokсни jud, ki v Budimpešti vodi raziskovalni program o evropskem judovstvu. Pred tem je živel v Jeruzalemu in na Dunaju, odraščal pa je v Torontu. Delo *Kabale* je osnoval na pobudo Trawnyja, s katerim sta se leta 2018, ob predstavitvi Trawnyjeve knjige o *Črnih zvezkih*, srečala v Jeruzalemu. Chighel svojo knjigo predstavlja kot neposreden odgovor na Trawnyjevo interpretacijo. Sveža judovska perspektiva, ki jo ponudi Chighel, je zmerna, »sredinska« – v prej opisanem Trawnyjevem smislu – in obenem izrazito radikalna; temelji namreč na drznem interpretativnem zasuku diskusije. Heidegger po Chighelovi oceni ni bil izrazito antisemitski, vsaj ne bistveno bolj kot večina Evropejcev v njegovem (ali celo našem) času. V stopnjevanju retorike ogorčenja nad Heideggerjevimi protijudovskimi izjavami Chighel prepozna znamenje t. i. politične korektnosti, po njegovem »nevarnega« fenomena, ki ob preobčutljivosti za površinska nesoglasja in predsodke poraja neobčutljivost za resnično zlo.

Chighel Heideggerjevo pozicijo do judovstva, ki ji torej odvzame oznako antisemitizma, označi za »antiadamizem«. »Adamizem« je Chighelovo

ime za judovski humanizem, »nauk Tore o tem, kaj pomeni biti človek« (Rebhandl 2021). Ta humanizem je prek krščanske posvojitve in preoblikovanja postal temelj evropskega humanizma, ki je tako svojo primarno predstavo o človeštvu gradil na modelu Adama v Tori. V tem prepletu se nahaja konflikt s Heideggerjevo miselnostjo, ki je želela obnoviti poganški humanizem in je bila vseskozi paranoična glede posledic judovsko-krščanskega humanizma s koreninami v hebrejskem pojmu Adama (Schubert 2021). V jedru Heideggerjeve misli naj bi bilo torej pogansko razumevanje človeka, katerega zgodovinsko uresničitev je Heidegger v svoji usodni življenjski napaki leta 1933 kot prepričljivo možnost uzrl v nacionalsocializmu. Čeprav ga je nacizem razočaral že leto pozneje, je temu poganskemu humanizmu – ključnemu za privlačnost, ki jo je kratek čas čutil do nacizma – ostal zvest do konca življenja. Chighel v svoji knjigi poskuša analizirati ta humanizem, osvetliti njegov temeljni konflikt z bibličnim humanizmom in pokazati, da je slednji tako duhovno kot filozofsko privlačnejši in prepričljivejši od prvega.

Chighel, ki pri svojem razumevanju judovskega humanizma sledi Martinu Bubru, s tem pojmom označuje miselno tradicijo, ki ima v svojem jedru globoko prepričanje, da je vsak človek, ne le Jud, ustvarjen po Božji podobi, kot je razodeto v Genezi.¹⁶ To prepričanje ne more biti le intelektualno, temveč mora biti doživeto, izkustveno. Razumeti nauk o človeku kot Božji podobi pomeni izkusiti silovitost Božje ljubezni. Kot pravi Chighel, se ta izkušnja večji del zgodovine moderne evropske misli nahaja »v izgnanstvu«, moderna znanost ji celo očita, da gre za iluzijo. Izkušnjo Božje ljubezni tako zamenja notranji nihilizem, »popolna osamljenost [...] v neskončni praznini« (Schubert 2021). Kot prej Nietzsche je Heidegger poskušal opredeliti človekovo mesto v svetu brez opore v Bogu. Nietzschejevi izjavi o smrti Boga je sledila Heideggerjeva o smrti humanizma. Ta vzgib je izviral iz njegove dekonstrukcije evropske misli. Dekonstrukcija, kot pravi Chighel, je tudi za sodobno judovsko misel privlačna zaradi svojih osvobajajočih učinkov, vendar se brez ustrezne duhovne podlage lahko hitro sprevrže v destruktivno silo, ki povzroči (neo)poganstvo, kakršno je Heideggerjevo.

16 O širši tematiki Bubrove misli in njenega vpliva na sodobno filozofijo gl. Pevec Rozman 2021; Krašovec 2020.

A pri Chighelovem projektu ne gre le za opredeljevanje opozicije in dokazovanje superiornosti enega humanizma nad drugim. Heideggerjev pomen za sodobno filozofijo je po Chighelovi oceni primerljiv z Einsteinovim pomenom za sodobno fiziko. Gre za doslej nepreseženega genija, ki je poznal celotno zgodovino zahodne misli in iznašel filozofski jezik, s katerim jo je lahko artikuliral na najvišjem nivoju. Chighelov projekt torej ne izvira le iz udarne, mestoma uničujoče kritike, temveč obenem – in le na prvi videz protislovno – tudi iz globokega občudovanja, ki v skladu z bogato in vselej živo judovsko tradicijo prevajanja Tore kliče k prevodu njenega sporočila v heideggerjevski jezik. Kot pravi Chighel: »Če se želite ukvarjati s filozofijo na najvišji ravni, morate preučiti in razumeti Heideggerja. In če hočemo resnico Tore izraziti na najvišji ravni zahodne misli, jo moramo prevesti v Heideggerjevo misel. V prihodnosti se bo pojavil drug filozofski genij, in takrat bo treba resnico Tore prevesti v miselni jezik tega genija.« (Schubert 2021)

Chighel je torej v že nekoliko zatohlo razpravo o *Črnih zvezkih* vnesel drzno, svežo perspektivo, ki je popolnoma prevetrila odnos do judovstva v njej. Ne gre več za vprašanje, ali je Heideggerjeva obravnava judovstva na ravni mimobežnih, površinskih utrinkov ali globokega sovraštva, temveč za globlje prezrto vprašanje, ki spravlja v zadrego tudi velik del najbolj eminentnih Heideggerjevih interpretov: kakšno pravzaprav sploh je razmerje med judovsko mislijo in bistvenimi dimenzijami Heideggerjeve misli?

Chighelova kompleksna študija, ki sem se je v okviru te razprave le dotaknil, dokaže centralnost Heideggerjeve opozicije nekaterim temeljnim konceptom judovskega humanizma v razvoju njegovega filozofskega sistema. Pokaže, da resna tematizacija Heideggerja terja tudi resno tematizacijo judovske misli (ali vsaj prepričljivo zavrnitev Chighelove interpretacije). Ob tem se poraja provokativno vprašanje: bo sodobna heideggerjevska scena pripravljena sprejeti ta izziv in ga jasno artikulirati ali pa bo soočenje z njim – zaradi previdnosti, ukoreninjene v nekem precej drugačnem, a v številnih družbenih kolesjih tudi precej podobnem ideološkem *zeitgeistu*, kot je bil Heideggerjev – ostalo v večji meri omejeno na intimne pogovore in beležke?

Reference

- Bindeman, Steven L.** 2017. Heidegger and Silence. V: Steven L. Bindeman, ur. *Silence in Philosophy, Literature, and Art*, 103–112. Leiden: Brill.
- Björk, Márten, in Jayne Svenungsson, ur.** 2017. *Heidegger's Black Notebooks and the Future of Theology*. London: Palgrave Macmillan.
- Celan, Paul.** 2020. *Zbrane pesmi. Zv. 2*. Prev. Vid Snój. Ljubljana: Beletrina.
- Chighel, Michael.** 2020. *Kabale: Hebräischer Humanismus im Lichte von Heideggers Denken*. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- Di Cesare, Donatella.** 2014. *Heidegger e gli ebrei: I »Quaderni neri«*. Torino: Bollati Boringhieri.
- Escudero, Jesús Adrián.** 2015. Heidegger's Black Notebooks and the Question of Anti-Semitism. *Gatherings: The Heidegger Circle Annual* 5: 21–49.
- Farías, Victor.** 1987. *Heidegger et le nazisme*. Lagrasse: Verdier.
- Felstiner, John.** 2017. *Paul Celan: pesnik, preživelec, Jud.* Prev. Vid Snój. Ljubljana: LUD Literatura.
- Gay, Peter.** 2001. *Weimar Culture: the Outsider as Insider*. New York: W. W. Norton.
- Gray, John.** 2012. The Violent Visions of Slavoj Žižek. *The New York Review of Books*, 12. 7. 2012, spletni vir.
- Grunenberg, Antonia.** 2017. *Hannah Arendt and Martin Heidegger: A History of Love*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heidegger, Martin.** 1983. *Einführung in die Metaphysik*. Gesamtausgabe 40. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- . 1989. *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Gesamtausgabe 65. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- . 1993. *Hölderlins Hymne »Der Ister«*. Gesamtausgabe 53. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- . 1995. *Uvod v metafiziko*. Prev. Aleš Košar. Ljubljana: Slovenska matica.
- . 2014. *Überlegungen XII–XV (Schwarze Hefte 1939–1941)*. Gesamtausgabe 96. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- . 2015a. *Anmerkungen I–V (Schwarze Hefte 1942–1948)*. Gesamtausgabe 97. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- . 2015b. Pribeležnja. Prev. Aleš Košar. *Phainomena* 24/94-95: 287–298.
- Hribar, Tine.** 1995. Uredniška spremna beseda. V: Martin Heidegger, *Uvod v metafiziko*, 213. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kirsch, Adam.** 2009. Disputations. *The New Republic*, 7. 1. 2009, spletni vir.
- Knowles, Adam.** 2019. *Heidegger's Fascist Affinities: A Politics of Silence*. Stanford: Stanford University Press.
- Komel, Dean.** 2014. Črno na belem in *chiaroscuro*: v Heideggrovih 'Črnih zvezkih'. *Phainomena* 23/90–91: 309–319.
- . 2018. Martin Heidegger: Kaj se pravi misliti? *Phainomena* 27/104–105: 329–345.
- Krašovec, Jože.** 2020. Hermenevtika dialoga v delih Hermanna Cohena, Franz Rosenzweiga in Martina Bubra. *Edinost in dialog* 75/2: 31–50. H <https://doi.org/10.34291/Edinost/75/02/Krašovec>.
- Kravanja, Aljoša.** 2014. Heidegger in naci-zem: ponovno odprto primer. *Razpotja* 5/15: 54.
- Lang, Berel.** 1996. *Heidegger's Silence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Lyon, James K.** 2006. *Paul Celan & Martin Heidegger: An Unresolved Conversation, 1951–1970*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Mitchell, Andrew J., in Peter Trawny, ur.** 2017. *Heidegger's Black Notebooks: Responses to Anti-Semitism*. New York: Columbia University Press.

- Pevec Rozman, Mateja.** Oseba in dialog: medsebojnost («das Zwischen») kot ontološki temelj dialoga pri Martinu Bubru. *Edinost in dialog* 76/2: 15–32. H ttps://doi.org/10.34291/Edinost/76/02/Pevec.
- Polt, Richard, in Gregory Fried, ur.** 2001. *A Companion to Heidegger's Introduction to Metaphysics*. New Haven: Yale University Press.
- Rebhandl, Bert.** 2021. Philosoph Michael Chighel: Heidegger war kein Pöbel-Antisemit. FAZ, 3. 1. 2021, spletni vir.
- Rockmore, Tom.** 1992. *On Heidegger's Nazism and Philosophy*. Berkeley: University of California Press.
- Rubenstein, Richard L.** 1989. The Philosopher and the Jews: The Case of Martin Heidegger. *Modern Judaism* 9/2: 179–196.
- Safranski, Rüdiger.** 2010. *Mojster iz Nemčije: Heidegger in njegov čas*. Ljubljana: Študentska založba.
- Schubert, Martin.** 2021. Die Zukunft sieht gut aus: Michael Chighel über Hebräischen Humanismus, Martin Heidegger und eine neue Graduiertenschule für Jüdische Studien in Budapest. *Jüdische Allgemeine*, 24. 5. 2021, spletni dostop.
- Snoj, Vid.** 2018. 'Roža Niča': judovska katastrofa in kabala v 'Psalmu' Paula Celana. *Primerjalna književnost* 41/1: 123–144.
- Trawny, Peter.** 2015a. *Heidegger and the myth of a Jewish world conspiracy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- . 2015b. *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung*. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- . 2020. Vorwort des Übersetzers. V: Michael Chighel, *Kabale: Hebräischer Humanismus im Lichte von Heideggers Denken*, 11–13. Frankfurt ob Majni: Vittorio Klostermann.
- Zarader, Marlène.** 1990. *La dette impensée: Heidegger et l'héritage hébraïque*. Pariz: Seuil.

